

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-10-86-62>

УДК 1+008

Ярмолицька Н.В.¹, Москальчук М.М.²

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

НАУКОВО-ТЕХНІЧНА РЕВОЛЮЦІЯ ТА СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ МАТЕРІАЛЬНОГО І ДУХОВНОГО У РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ О. ЛИСЕНКА В РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

Анотація. В статті розглянуто розвиток основних ідей українського філософа радянських часів – Олександра Якимовича Лисенка. Встановлено, що головна увага наукових пошуків вченого була зосереджена на дослідженні науково-технічної революції, в якій людина є основною рушійною силою науково-технічного прогресу. Проаналізовано дослідження О. Лисенком впливу НТР на розвиток соціальних, політичних та етичних відносин в умовах соціалізму та обґрунтування вченим діалектичної єдності науково-технічного і соціального прогресу. Показано бачення О. Лисенком важливості комплексного підходу до справи виховання особистості, яке повинно відбуватись у тісній єдності ідейно-політичного, трудового і морального виховання, на основі вдосконалення цих процесів в освіті. Встановлено, що в дослідженнях О. Лисенком суспільної ролі науки і техніки, науки і мистецтва, надається перевага значенню гуманістичної сторони науки, питанням моральної відповідальності вченого, психологічним аспектам творчості, проблемам зв'язку наукової та художньої творчості, а також виховання екологічної культури. Загалом, дослідження О. Лисенка зосереджувались на комплексі проблем, породжених НТР, він намагався пояснити, що найголовнішим в цьому питанні є – свідоме і цілеспрямоване управління процесом бурхливого розвитку науки і техніки, який вимагає глибокого і всебічного дослідження нових тенденцій науково-технічної революції.

Ключові слова: О. Лисенко, науково-технічна революція, соціалістичний спосіб життя, духовна культура соціалізму, екологічна культура.

Yarmolitska Nataliia, Moskalchuk Maryna

Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE SCIENCE-TECHNICAL REVOLUTION AND SOCIAL ASPECT OF MATERIAL AND SPIRITUAL IN THE DEVELOPMENT PERSONALITY IN SCIENTIFIC RESEARCH O. LYSENKO IN THE SOVIET ERA

Summary. In the article was traced the development general ideas of ukrainian philosopher in the soviet era – O. Lysenko. Installed, what main attention the scientific research scientist was focused on the study of the scientific and technological revolution (STR), in which man is the main driving force of scientific-technological progress. O. Lysenko research STR on the development social, political and ethical relations in terms socialism, the show dialectical unity the science-technical and social progress, covers issues of ecology, urbanization in the conditions of STR, to show her influence on the character production and life style in opposite social systems. O. Lysenko emphasizes the importance of a comprehensive approach to the education of the individual, emphasizes the need for close unity of ideological, political, labor and moral education, as well as improving these processes in education. Indicates the importance of practical and theoretical problems in matters of social and natural conditions of human development, its formation as a person, studies her creative development, the relationship of her life with the needs, interests and goals, focusing on ideological and moral and aesthetic criteria. It is shown that O. Lysenko in his research pays much attention to the study of such issues as «life style» and «standard of living» and shows the understanding of these concepts by the classics of Marxism-Leninism. Under term of «life style» it is necessary to understand the legal and moral norms, worldview and ideology of large and small social communities, collectives, groups that have much in common in their activities. O. Lysenko believed that an extremely difficult problem in the field of cultural management was the problem of the relationship between biological and social, natural and technical rhythms of man. The scientist draws attention to one of the problems of development of spiritual culture – is the education of ecological culture. As a result, it is shown that according to O. Lysenko, the set of problems caused by STR is extremely diverse, the most important in this complex is the issue of conscious and purposeful management of the rapid development of science and technology, and such an approach requires in deep and comprehensive research of new trends scientific-technical revolution.

Keywords: O. Lysenko, science-technical revolution, socialist life style, spiritual culture of socialism, ecological culture.

Постановка проблеми. Відтворення цілісної картини розвитку української філософської думки передбачає звернення до такого близького та ще недостатньо дослідженого радянського минулого. Адже вивчення інтелектуальної спадщини, історія її досліджень, поки що не отримали належного і повного вивчення. Таким чином, **актуальність дослідження** теоретичної спадщини вітчизняних філософів 60-90-х рр. XX ст., зумов-

лена осмисленням ідентичності наукового доробку українських радянських філософів і вивчення малодосліджених аспектів філософських і культурних пошуків їхніх наукових напрацювань. У цьому аспекті звернемось до творчого доробку представника зазначеного періоду – Олександра Якимовича Лисенка (1925–1990 рр.). Головним завданням даної статті є знаходження ціннісних для вітчизняної історико-філософської науки ідей

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1922-3496>² ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3621-7282>

в працях О. Лисенка та виявлення ролі, яку відіграв вчений у дослідженнях радянського періоду.

Аналіз публікацій. Важливо відмітити, що звернення багатьох сучасних науковців до малодосліджених творчих та наукових напрацювань українських радянських філософів другої половини ХХ ст. мають позитивні наслідки для розвитку сучасної історико-філософської науки. Зазначимо, що дослідженню окремих аспектів розвитку філософської думки на Україні, а також осмисленню особливостей формування світогляду українських радянських філософів минулого століття присвятили свої праці – Г. Аляев, І. Бичко, Ю. Білодід, Я. Блудов, С. Возняк, В. Горський, В. Євдокименко, С. Йосипенко, Н. Лук, Н. Мозгова, І. Огородник, С. Руденко, М. Русин, М. Тарасенко, Ю. Федів, В. Ярошевець та ін.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи історико-філософське минуле радянських філософів, привертає увагу наукова спадщина О. Лисенка, який довгий час працював над розробкою питань історичного матеріалізму, цікавився складними діалектичними процесами суспільного розвитку, співвідношенням об'єктивних закономірностей і суб'єктивних факторів, матеріального і духовного в історичному процесі, досліджував питання духовної культури людини в умовах сучасної науково-технічної революції [2, с. 262]. В ході своїх досліджень О. Лисенко звертає увагу на детальний теоретичний аналіз, який потребує питання наступності у розвитку культури. Наступність, зазначає вчений, як об'єктивний і необхідний зв'язок між явищами в процесі їх розвитку є загальною закономірністю. Також, він ґрунтовно висвітлює такі питання, як спосіб життя і його залежність від матеріальної та духовної культури в різних аспектах, потреби та інтереси людей і їхній ціннісний зміст, співвідношення суб'єктивних та об'єктивних факторів у творчому процесі, культурі та науково-технічній революції. Дослідження духовної культури суспільства стають предметом наукових пошуків О. Лисенка, адже в них, зазначає вчений, поєднуються минуле і сучасне, національне й інтернаціональне, світоглядні, морально-етичні, науково-технічні та екологічні аспекти, які взаємозв'язані й взаємодіють між собою. Він вважає, що саме через активну діяльнiсно-творчу сутність людини реалізується одна з основних закономірностей суспільного розвитку: зростання ролі духовного фактора в ході вдосконалення суспільних відносин, формування всебічної і гармонійно розвиненої особи [1, с. 61].

Слід зазначити, що в умовах радянської дійсності, головна увага наукових досліджень О. Лисенка була зосереджена на питаннях формування нової людини, на вихованні комуністичної свідомості, високої соціальної активності, комуністичного ставлення до праці, почуття радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму. Вчений підкреслює важливість комплексного підходу до справи виховання, забезпечення тісної єдності ідейно-політичного, трудового і морального виховання, а також вдосконалення цих процесів в освіті. О. Лисенко обґрунтовує важливість вирішення практичних і теоретичних проблем в питаннях про соціальні та природно-предметні умови розвитку людини, у процесі формування її як особистості, а також вивчає творчий розвиток людини, зв'язок її життєдіяльності з потребами, інтересами та цілями, акцен-

туючи увагу на світоглядних і морально-естетичних критеріях. Людина, це частина цілісного соціального організму, яка виконує вирішальну роль у системі економічних, соціально-політичних, ідеологічних, сімейно-побутових та суспільних відносин. Однак її діяльність, вважає О. Лисенко, залежить від результатів різних соціальних систем в яких вона перебуває. «Людина – основна рушійна сила науково-технічного прогресу, а науково-технічна революція в поєднанні з перевагами соціалізму створює необхідні умови для прогресу людства в цілому, для перетворення творчого процесу з виняткової функції життєдіяльності людей в антагоністичних формаціях в типове явище нового, соціалістичного суспільства. Людина не може всебічно і гармонійно розвиватись поза природою. Її розвиток передбачає врахування всіх тих численних успадкованих природним і соціальним досвідом характеристик, які сприяють прояву «людського в людині» і водночас стимулюють розумне, дбайливе ставлення до природного середовища» [4, с. 7–8].

Слід сказати, що причини звернення радянських науковців до дослідження НТР спричинило швидке економічне зростання західних країн. Після 1955 р. термін «науково-технічна революція» увійшов у радянську літературу і набув соціально-політичної вагомості й остаточно був закріплений у Програмі КПРС. Радянська цензура пильно стежила за науковцями, щоб вони не торкалися заборонених тем і заборонених постатей, а слідували партійним настановам і боролись з «фальсифікаторами історії» та буржуазними концепціями науково-технічного прогресу, викриваючи їхню суперечливу природу діалектико-матеріалістичного розуміння цього складного суспільного феномену, пропагуючи наукову методологію марксизму, яка є єдиною хто зможе теоретично правильно осягнути цю проблему.

Вивчаючи детально позитивні та негативні наслідки науково-технічної революції, О. Лисенко здійснює всебічний аналіз проблеми «природа і людина», дослідження яких, на його думку, набувають особливого значення, адже людство почало відчувати в глобальному масштабі певні негативні наслідки індустріалізації. До таких наслідків, вважає вчений, приводить і науково-технічна революція, яка породжує небачені раніше можливості для підкорення природи, безконтрольне використання її ресурсів, яке водночас порушує в ній рівновагу, втручаючись в її процеси. Зупинити руйнівний вплив на природу людина зможе лише тоді, коли її діяльність набуде об'єктивного значення і відповідатиме закономірностям природи. Не слід забувати також про те, що науково-технічна революція допомагає прискорювати процес розвитку людини і освоєнню нею природи. Відбувається передача технічних засобів виробничих функцій функціям управління технологічними процесами виробництва, що дає можливість перейти до автоматизованого управління в масштабах всієї країни. Таким чином, відмічає О. Лисенко, створюються умови для реалізації соціально-економічних планів розвитку країни, вивільняються великі кошти, які будуть використані для покращення матеріального добробуту людини, її духовного і фізичного розвитку та вдосконалення. Вчений вважає, що наукове розв'язання проблеми «людина і природа», лежить в площині звільнення людини від

стереотипної, нетворчої праці, створення такого «психологічного і технологічного клімату» на виробництві, які б допомогли перетворювати працю у життєву потребу [4, с. 11]. Таким чином, трудова, суспільно-громадська, художньо-естетична, побутова життєдіяльність людини – це не просто спосіб існування особистості в певному соціальному середовищі, це ще й усвідомлені нею дії, які визначають рівень її соціальної активності. Якщо в людині вже сформувалась потреба й вона її осмислила соціально, і вважає її реальною та життєво необхідною для себе й інших, то така потреба стає стимулом людської життєдіяльності, а в свідомості проявляється як соціальна мета. Досягнення мети, зазначає О. Лисенко, є об'єктивною потребою особистості. У цьому випадку потреба знаходить безпосереднє вираження в інтересі, який також має і об'єктивну основу, і суб'єктивний мотив. Інтерес, який є одним з важливих чинників розвитку особи, не відразу усвідомлюється людиною і суспільством в усій повноті як соціальний феномен, який вимагає практичного утвердження. «Інтерес відображається в свідомості у формі тих чи інших уявлень, ідей, цілей, ідеалів і водночас існує об'єктивно, відбиваючи матеріальні і духовні потреби особи і суспільства в цілому» [4, с. 15].

Характеристика духовної культури, вважає О. Лисенко, була б не повною без простеження її зв'язку з соціально зумовленими формами життєдіяльності людей, за способом життя, зокрема його духовною сферою. Під поняттям «спосіб життя» слід розуміти правові і моральні норми, світогляд та ідеологію великих і малих соціальних спільностей, колективів, груп, що мають багато спільного в своїй діяльності (побуті, дозвіллі, духовному освоєнні середовища), а також певні відмінності, пов'язані з факторами, віковими, освітніми і навіть етнографічними особливостями людей. «Спосіб життя, стиль мислення, цільові установки окремих людей мають таку соціальну і духовну значущість, що стають зразком для інших» [5, с. 19–20]. Аналізуючи спосіб життя важливо враховувати загальне і особисте, спільне для людей, які розрізняються за віком, професією, а також індивідуальні та соціально-психологічні показники. З філософської точки зору, зазначає О. Лисенко, взаємозв'язок духовної культури і способу життя повинен розглядатися не лише як єдність життєдіяльності й умов життя, а з врахуванням активного засвоєння людьми культурних цінностей, рівня їхньої свідомості, в тому числі політичної, морально-естетичної, науково-технічної, екологічної і т.п. [5, с. 22–23].

Розкриваючи сутність духовної культури і закономірності її розвитку, О. Лисенко досліджує, яке місце вона займає в духовній сфері суспільства в структурі соціалістичного способу життя, а також, як впливає науково-технічна революція на її розвиток. У широкому розумінні слова, пояснює вчений, культура є синтезом минулого і сучасного, суспільного і особистого, усталеного і того нового, що входить в наше життя. І оскільки культура – це результат людської життєдіяльності, то вона виступає і як єдність матеріального та духовного, і як міра та показник розвитку суб'єкта діяльності. У цьому аспекті культуру можна визначити як сукупність матеріальних і духовних надбань, що відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства і втілюються в практичній діяльності

людей. Однак, зазначає О. Лисенко, у більш конкретному розумінні поняття «культура» – «це передусім сфера духовного життя людей, що уособлює систему освіти, виховання, духовного виробництва (наукові ідеї, теорії, концепції) і ті соціальні інститути, що забезпечують цілеспрямовану діяльність цієї системи. Отже, духовна культура являє собою зумовлену способом виробництва сукупність світоглядних, політично-правових, морально-естетичних і наукових цінностей, одержаних людством у процесі його духовної діяльності» [5, с. 4–5].

О. Лисенко вважав, що надзвичайно складною проблемою в галузі управління культурою була проблема співвідношення між біологічними і соціальними, природними і технічними ритмами людини, особлива інтенсивність яких зросла саме в епоху НТР. Вчений пояснює це тим, що ритмічні процеси організму людини створювались протягом багатовікової біологічної еволюції і відповідали природі людини, в іншому випадку людина не змогла б орієнтуватися і жити в навколишньому середовищі. За таких умов людина повинна була адаптуватися до природних умов, в яких природний відбір закріпив багато вироблених, шляхом взаємодії з природою, ритмів. О. Лисенко намагається знайти відповідь на питання, яким чином можна усунути десинхронізацію біологічних і виробничих, ритмів, з якими людина стикається протягом своєї трудової діяльності. Зменшенню дисинхронізації, вважає вчений, сприятимуть «підвищення духовної культури, оволодіння принципами самоконтролю, вміння правильно співвідносити, гармонізувати ритми праці і відпочинку, а також відповідна організація вільного часу, яка б відновлювала фізичні сили і розвивала духовну сторону людської життєдіяльності» [5, с. 36].

В проблемах розвитку духовної культури, увагу О. Лисенка привертає тема виховання екологічної культури. Таку свою зацікавленість цією темою вчений пояснює тим, що вже довгий час спостерігається повернення людини «обличчям до природи», воно відбувається на якісно новій соціально-економічній основі, в якій формування екологічної культури стає одним з найважливіших морально-духовних факторів суспільного буття. Це свідчить про те, що створений людиною предметний світ, «друга природа», є таке «упорядкування» першої природи, яке не порушує її законів, а розкриває їх у всій багатогранності, невичерпності, а отже, виявляє і природні здібності людини. «Свобода людини, що виникає з її діяльності на основі знання необхідності, природних закономірностей, є вже певним рівнем розвитку її духовної культури. Саме в такому аспекті гуманістичне ставлення до природи входить у духовну культуру. Природа вже не стільки «навколишнє середовище», скільки «органічне тіло» людини. Тому ставлення до природи є по суті ставлення людини до самої себе, до своєї суспільної сутності» [5, с. 38].

Продовжуючи досліджувати тему духовної культури, О. Лисенко звертається до з'ясування тієї ролі, яку відіграла наука і техніка в суспільстві, отримавши бурхливий розвиток під назвою – науково-технічна революція. Вчений зазначає, що НТР здійснила докорінний переворот безпосередньо не у відносинах між людьми, колективами, класами, націями, не в організації політичного управління і структурі правових інститутів, не в ідеології і духовній культурі, а, передусім, саме

в науці і техніці, в продуктивних силах суспільства, а вже через них вплинула на всі сторони життя і діяльність людей. «Наука і техніка, – зазначає О. Лисенко, – яким би значним не був їх вплив на матеріальну і духовну сторони суспільного життя, являють собою лише **засіб, знаряддя** для здійснення соціальних цілей» [6, с. 3].

О. Лисенко досліджує питання, яке місце займає людина в умовах розвитку НТР і доходить висновку, що воно визначається не психолого-біологічною адаптацією її до техніки, а можливістю повніше розкрити себе, свої здібності й таланти, самовизначитись і самоствердитись в природному і предметному світі. Зрозуміти НТР, як якісний стрибок у розвитку науки і техніки, її зв'язок і соціальні функції, які докорінно змінюють роль людини в системі виробництва, можливо лише виходячи з її суспільного характеру. В цьому аспекті, зазначає О. Лисенко, науково-технічний переворот необхідно розглядати, як суспільний процес, як його складову частину. «Соціальна сфера, соціальне середовище – ось джерело розвитку НТР. Не лише правомірно, але й необхідно розглядати НТР як явище **соціальне**. Тоді стане ясно, чому її суть полягає в докорінній зміні функцій технологічних засобів праці, які змінюють місце і роль людини і на виробництві, і по відношенню до природного середовища в найширшому розумінні. Таким чином, на перший план виступає вже не теоретична, а практична роль НТР, активна перетворююча роль науки, її контролююча і суспільно-виробнича скеровуюча функція» [6, с. 4].

Помилкою філософів і природознавців минулого, вважає О. Лисенко, було те, що вони намагались зрозуміти науки лише як специфічну форму пізнання світу й залишали поза увагою всі інші характеристики наукового освоєння дійсності. Така проблема, як поєднання науки і соціальної практики, науки і соціальної філософії, науки і форм поділу праці ще на була предметом дослідження вчених впродовж кількох віків. Слід віддати належне О. Лисенку в тому, що він не заперечував той факт, що основний вплив на становлення науки, як такої, зробив саме ранній капіталізм і зробив це передусім на ті її галузі, які були пов'язані з розширенням комунікацій, потребами торгівлі і військової справи. Саме ці потреби, зазначав вчений, перетворили навігацію, астрономію, математику, механіку в чи не найважливіші для розвитку тогочасного виробництва галузі знання та пізнання. «З часу великих монополістичних об'єднань (кінець XIX і початок XX ст.) наука поступово перетворюється у самостійний і водночас складовий елемент капіталістичного виробництва. Та поки це не сталося, – проминуло майже три століття. Отже, вивчення історії розвитку і становлення науки є одним з найважливіших засобів розкриття закономірностей процесу пізнання взагалі, розуміння філософського і соціального аспектів науки» [6, с. 10–11].

Однак, О. Лисенко не зміг уникнути критики в бік основоположників «буржуазної філософії» Бекона, Декарта і Спінози, які як філософи і водночас природодослідники були однієї думки щодо місця людини в системі знань. Він зазначав, що для передових буржуазних ідеологів XVII ст. новим світоглядом, який би відповідав інтересам науки про природу, була матеріалістична філо-

софія, а виявом її в науковій практиці, часто неусвідомленим, – природничо-науковий стихійний матеріалізм. О. Лисенко називає це безплідністю схоластичної псевдонауки, яку, зазначає він, тогочасні матеріалісти пояснювали неспроможністю її методу (преклоніння перед авторитетами, догматизмом, схоластичністю, браком систематичних емпіричних спостережень, перевагою дедукції над індукцією). О. Лисенко називає цей період – новим розумінням завдань науки, в якому не «наука для науки», а примноження влади людини над природою, вдосконалення людини, розумне використання її здібностей, фізичних і формальних даних [6, с. 13]. Як зазначав О. Лисенко, яскравим прикладом загального соціального прогресу, який базувався на розвитку тогочасної науки, була епоха Просвітництва, представлена найвидатнішими її представниками – Монтескьє, Вольтера, Гольбаха, Дідро, Гельвеція, Руссо. В цей період ставилось вирішення проблем питання про роль і місце знання для прогресу людства, зв'язок знання, освіти з розвитком людини. Мислителі епохи Просвітництва, зазначає О. Лисенко, зі своїми ідеями гуманізму, ставили в центрі філософської проблематики природний розвиток людини, вони виступали проти наступу техніки, були людьми на диво цілісними в своїй світоглядній позиції. Головним в їхніх переконаннях був традиційний погляд на природу і суспільство як єдиний природний організм. Втім, О. Лисенко вважав, що такі погляди в радянський період вважались немічними та утопічними, і що саме марксизм довів їхню утопічність.

Досліджуючи суспільну роль науки і техніки, науки і мистецтва, О. Лисенко підкреслює надзвичайне зростання соціально-філософської проблематики науки, питань логіки і методології науки, акцентує увагу на її філософсько-світоглядному аспекті, переважно це – гуманістична сторона науки, в якій життєво актуальними є питання моральної відповідальності вченого, психологічні аспекти творчості, проблеми зв'язку наукової та художньої творчості і т.п. «Сьогодні наука, – зазначає О. Лисенко, – складна і розгалужена сфері пізнання і діяльності. Якщо розглядати її з точки зору філософії і соціології, то слід виділити дві сторони науки: **гносеологічну** природу, тобто пізнання об'єктивних законів і закономірностей природи, і суспільства і **соціально-сутність**, тобто суспільну організацію, систему суспільних функцій і суспільну роль» [6, с. 24]. Виступаючи могутнім фактором людської праці, наука є продуктивною силою не лише в сфері матеріального виробництва, а й в усіх інших сферах суспільного життя. Наука має свої спеціальні завдання, свою соціальну значимість, а її функції пов'язані з опануванням природними і соціальними процесами, з пізнанням, з перетворенням знань в безпосередню продуктивну силу суспільства. «Наука має такі специфічні засоби і установи, яких не мають інші соціальні інститути» [6, с. 26].

В радянській літературі, зазначає О. Лисенко, досить часто ведеться багато розмов про те, що в умовах наростання НТР, як ніколи зближується наука і мистецтво. Однак це аж ніяк не означає «поглинання» мистецтва наукою і технікою. Скільки б не говорили про те, що естетичний момент властивий певною мірою науковому дослідженню, відкриттю, якими б красивими і вишуканими не були найновіші фізичні теорії, художня творчість

дає такі знання, на які наука не здатна. «Ніяка наука, – зазначає О. Лисенко, – не може змінити художній образ, емоційно-художнє сприйняття дійсності, відтворити типовий характер за типових обставин. Зближує науку і мистецтво, творчість наукову і художню, передусім, проблема істинного, адекватного відтворення дійсності [6, с. 30]. Тому, вважає О. Лисенко, не можна протиставляти науку і мистецтво, адже вони мають спільні гносеологічні корені, співробітничать між собою в пізнанні і освоєнні дійсності. А широкі та багатогранні зв'язки науки і мистецтва у вік НТР можна пояснити їхньою соціально-історичною природою, тим, що і в наукових дослідженнях, і в художній практиці головним об'єктом їхнього вивчення є суспільний зв'язок, роль і місце людини в природному і предметному середовищі [6, с. 33].

Слід зазначити, що питання зв'язку НТР і філософських проблем людини О. Лисенко розглядає з позицій марксизму. Вчений зазначає, що марксизм вперше в історії дав наукове визначення проблеми співвідношення суспільства і природи, суспільства і людини, показав, що єдність природного і предметно-олюдненого світу проявляється передусім у техніці, виробничій діяльності людей. Залежність людини від техніки помічено давно. Про рабську залежність людини від техніки при капіталізмі писав К. Маркс «машина пристосовується до слабості людини, щоб перетворити слабу людину в машину» [6, с. 43]. Процес «машинізації» людини при капіталізмі, примножений сьогодні розвитком НТР. Для соціалізму і комунізму, відмічає О. Лисенко, всебічний розвиток людини є і метою нового суспільства і водночас засобом як ефективного підкорення природи, так і управління соціальними процесами. Таким чином, без перебільшення можна говорити, що людина – основна рушійна сила науково-технічної революції. «Так чи інакше сучасний прогрес науки і техніки торкається вимірів буття людини. Розвиток і застосування науки як безпосередньої продуктивної сили зовсім по-іншому, ніж раніше, пов'язані з розвитком людини і обумовлюють вже нові соціальні характеристики в порівнянні з тими, які до цього випливали з простого застосування робочої сили. Творча діяльність, наповнена і стимульована розвитком науки, передбачає в усіх своїх формах і проявах розвиток здібностей людини, викликає його і, одночасно, на більш широкій основі, примушує до такого розвитку» [6, с. 44].

Побіжно О. Лисенко критикує теоретиків «масового суспільства», які хоча й визнають уярмлене становище людини в умовах торжества техніки, диктату речей і т.п., але не бачать іншого виходу з цього становища як покійно віддаватися владі техніки. Не оминає увагою вчений і «технологічного детермінізму», нового напрямку в сучасній «буржуазній філософії», який також пов'язаний з НТР. Суть у тому, пояснює О. Лисенко, що «його прихильники в успіхах науки вбачають головний фактор розвитку суспільства, фактор, який на їхню думку, визначає соціально-економічну, політичну, культурну та інші сторони життя людей» [6, с. 47]. Також він критикує найбільш поширену серед «буржуазних соціологів» теорію «постіндустріального суспільства», пояснивши, що її сутність полягає в тому, що вся

складність сучасного історичного процесу зводиться до змін в продуктивних силах, в техніці, причому ці зміни трактуються досить спрощено. Теоретики «постіндустріального суспільства» (Р. Арон, З. Бжезинський, Д. Белл, Д. Геллбрайт та ін.), які зображають сучасний капіталізм як суспільство без криз і соціальних конфліктів, характеризуючи його як «суспільство масового споживання» і «масового достатку», намагаються показати, що НТР є нейтральною по відношенню до суспільно-економічного устрою.

Загалом, досліджуючи матеріальні та духовні фактори у розвитку особистості, О. Лисенко зосереджується на соціальному аспекті матеріального і духовного в розвитку особи. Зауважимо, що проблема ролі матеріальних (природних, виробничих, економічних, соціальних) та духовних (світоглядних, моральних, етичних, правових, ціннісно-настановчих) факторів у розвитку особистості ставилась в радянській науковій літературі на перше місце дослідження й визнавалися актуальними не тільки в теорії, але й в суспільно-практичному житті. До проблем людини, зазначає О. Лисенко, в останні роки значно підвищилась увага вчених-суспільствознавців. Поглиблення знань про закони суспільного розвитку, розробка таких питань суспільного буття, як діяльність, рівень соціального спілкування, соціальні мета та завдання, потреби та інтереси, спосіб життя та праці, світогляд і ідейні переконання, необхідність наукового пошуку, вивчення нових явищ і тенденцій в розвитку суспільства, ці та інші питання все частіше ставали предметом наукових досліджень [7, с. 132].

В радянській літературі прийнято було показувати, що при соціалізмі особистість є вищою цінністю історичного розвитку, а невпинне підвищення її соціальної активності співпадає з розвитком продуктивних сил суспільної праці, трудова діяльність збагачується новими, творчими характеристиками. «Людина як суб'єкт праці перетворює світ, створює в ньому нові цінності, що неможливо без творчості. В умовах комуністичної формації особистість найбільш повно показує свою сутність, реалізує себе в творчості» [7, с. 135]. В цьому аспекті, особливий інтерес в світлі співвідношення матеріального та духовного в суспільстві, складає проблема розкриття феномену творчості як однієї з вищих форм соціальної активності, яка направлена на матеріальне і духовне перетворення світу. Тут, зазначає О. Лисенко, на перший план виходить дослідження проблеми співвідношення необхідності та свободи в творчому процесі. Важливо при визначенні критерію соціальної активності особистості, враховувати характер і результати її діяльності, її ціннісну орієнтацію та мотиви відповідності соціальним настановам, інтересам і завданням і нормам, приписам і вимогам, які реально існують в суспільстві, приписам і вимогам. «Від характеру потреб особистості, в першу чергу соціальних, багато в чому залежить спрямованість і інтенсивність її активності, особливості духовного розвитку» [7, с. 138]. В цьому контексті найважливішим аспектом духовного розвитку особистості, вважає О. Лисенко, є екологічний аспект, який зв'язаний з інтенсифікацією суспільного виробництва, з прогресом в науці й техніці. Екологізація матеріально-виробничої та духовної діяльності особливо чітко простежу-

ється, перш за все, у взаємовідносинах суспільства та навколишнього природного середовища. Саме розвиток науково-технічної революції, зазначає О. Лисенко, призвів до загострення цієї взаємодії, а подекуди і до виникнення конфліктних ситуацій. «Забруднення природного середовища веде до його переродження, виснаження природних ресурсів, що певним чином діє як на матеріальне, так і духовне виробництво, суспільне буття та суспільну свідомість. Впливаючи на природу, людина не може не змінити її» [7, с. 159]. Таким чином, пояснює О. Лисенко, центральна проблема екологічної ситуації зв'язана з трансформацією навколишнього середовища, його ресурсів, із змінами в розвитку суспільства, які або зроблять можливим вирішення виниклих кризових ситуацій у взаємовідносинах суспільства та природи, або ще більше загострять ці відносини. Тому, здійснюючи ту або іншу цілеспрямовану дію, людина повинна обов'язково враховувати її екологічні наслідки, і не обмежуватись аналізом миттєвих, подекуди навіть достатньо ефективних результатів. «Без врахування стану біосфери, а значить і життєздатності та здоров'я людини не може бути вірного науково обгрунтованого рішення соціальних завдань і забезпечення умов, необхідних для плину соціального прогресу» [7, с. 161].

Висновки. Отже, ми розглянули ключові ідеї О. Лисенка, які в першу чергу стосувались дослідження науково-технічної революції та людини, яка є основною рушійною силою науково-технічного прогресу. Вчений підкреслював важливість дослідження практичних і теоретичних проблем в питаннях про соціальні та природно-предметні умови розвитку людини, формування її як особистості, акцентував увагу на світоглядних і морально-естетичних критеріях. О. Лисенко вивчав такі питання, як «спосіб життя» та «рівень життя», де під поняттям «спосіб життя» розуміються правові і моральні норми, світогляд та ідеологія великих і малих соціальних спільностей, колективів, груп, тощо. Наукові пошуки О. Лисенка були спрямовані на підвищення культурного рівня тогочасного суспільства, на формування його духовності. Він працював над складними проблемами в галузі управління культурою – співвідношенням між біологічними і соціальними, природними і технічними ритмами людини, досліджував проблеми розвитку духовної культури, особливу увагу приділяючи вихованню екологічної культури. Однак, це лише невелика частина теоретичного спадку О. Лисенка. Можна продовжувати аналізувати наукові праці вченого, але найкраще було б не просто робити огляд його ідей, а творчо розвивати їх у подальших дослідженнях.

Список літератури:

1. Yarmolitska N.V., Moskalchuk M.M. (2020) Lysenko O.Y. as researcher of «narodnytsky» socialism and processes of development of national philosophy in Soviet Ukraine. «Суспільні науки: напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі». *Міжнародна науково-практична конференція*, 17-18 липня 2020 р. Одеса : Причорноморський центр досліджень проблем суспільства, 2020. С. 61–63.
2. Конверський А.Є., Бичко І.В., Огородник І.В. Філософська думка у Київському університеті: історія і сучасність. За заг. ред. проф. А.Є. Конверського. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 336 с.
3. Вілков В.Ю., Ярмолицька Н.В. «Світоглядно-антропологічний поворот» у дослідженнях українських філософів другої половини ХХ століття: альтернативні історико-філософські нарративи в пострадянській Україні. *Annali d'Italia. Scientific Journal of Italy*. 2020. № 9(2). С. 39–55.
4. Лисенко О.Я. Комунізм і формування особи. Київ : Товариство «Знання» УРСР, 1978. 48 с.
5. Лисенко О.Я. Духовна культура соціалізму. Київ : Товариство «Знання» УРСР, 1986. 48 с.
6. Лисенко О.Я. Соціально-філософські проблеми науково-технічної революції. Київ : Товариство «Знання» УРСР, 1974. 63 с.
7. Материальное и духовное в социальном развитии : монография [авт. кол.: Лысенко А.А. (руковод.), А.И. Горак, Т.И. Ящук, Л.В. Губерский и др.]. Киев : Издательство «Вища школа», 1986. 208 с.
8. Диалектика социальных процессов: монография [авт. кол.: Лысенко А.А. (руковод.), А.И. Горак, Т.И. Ящук, С.Н. Гаталская и др.]. Киев : Издательство «Вища школа», 1986. 208 с.

References:

1. Yarmolitska, N.V., & Moskalchuk, M.M. (2020). Lysenko O.Y. as researcher of «narodnytsky» socialism and processes of development of national philosophy in Soviet Ukraine. «Suspilni nauky: napriamky ta tendentsii rozvytku v Ukraini ta sviti». *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia*. Odesa: Prychornomorskyi tsentr doslidzhen problem suspilstva.
2. Konverskyi, A.Ie., Bychko, I.V., & Ohorodnyk, I.V. (2005). *Filosofska dumka u Kyivskomu universyteti: istoriia i suchasnist* [Philosophical Thought at Kyiv University: History and Modernity]. Za zah. red. prof. A.Ie. Konverskoho. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury. (in Ukrainian)
3. Vilkov, V.Iu., & Yarmolitska, N.V. (2020). «Svitohliadno-antropolohichni povorot» u doslidzhenniakh ukrainskykh filosofiv druhoi polovyny XX stolittia: alternatyvni istoryko-filosofski naratyvy v postradianskii Ukraini [“Worldview and Anthropological Turn” in the Studies of Ukrainian Philosophers of the Second Half of the Twentieth Century: Alternative Historical and Philosophical Narratives in Post-Soviet Ukraine]. *Annali d'Italia. Scientific Journal of Italy*, no. 9(2), pp. 39–55. (in Ukrainian)
4. Lysenko, O.Ia. (1978). *Komunizm i formuvannia osoby*. [Communism and the formation of personality]. Kyiv: Tovarystvo «Znannia» URSR. (in Ukrainian)
5. Lysenko, O.Ia. (1986). *Dukhovna kultura sotsializmu*. [Spiritual culture of socialism]. Kyiv: Tovarystvo «Znannia» URSR. (in Ukrainian)
6. Lysenko, O.Ia. (1974). *Sotsialno-filosofski problemy naukovo-tekhnicnoi revoliutsii* [Socio-philosophical problems of the scientific and technological revolution]. Kyiv: Tovarystvo «Znannia» URSR. (in Ukrainian)
7. Materialnoe i duhovnoe v sotsialnom razvitii: monografiya (1986). [Material and spiritual in social development]. [avt. kol.: Lyisenko A.A. (rukovod.), A.I. Gorak, T.I. Yaschuk, L.V. Guberskiy i dr.]. Kiev: Izdatelstvo «Vischa shkola». (in Russian)
8. *Dialektika sotsialnykh protsessov: monografiya* (1986). [Dialectics of social processes]. [avt. kol.: Lyisenko A.A. (rukovod.), A.I. Gorak, T.I. Yaschuk, S.N. Gatalskaya i dr.]. Kiev: Izdatelstvo «Vischa shkola». (in Russian)